

planete ale sistemului geocentric) pe de-o parte și pe de altă parte modul de organizare a serbărilor culturale mithraice.

Urmează apoi explicarea ceremoniilor culturale, a organizării templelor (p. 133—146) a inventarului din astfel de temple. Prin astfel de date foarte amănunțite RM oferă arheologului (care are norocul să găsească un astfel de monument!) cel puțin 80% din mijloacele de determinare a unui templu mithraic.

Un punct de vedere cronologic RM a stabilit că perioada de înflorire maximă a cultului a fost cuprinsă între anii 140—312 e.n., dar a prezentat și limitele etapelor pre și post înflorire (p. 146—153). În partea finală a lucrării, unde discută evoluția religiei mithraice în epoca romană târzie și caracterul ei cosmic (p. 228—244), autorul arată cum pierderea sprijinului oficial (imperial) de către cultul lui Mithras (p. 245—249) a dus la decăderea definitivă și apoi la distrugerea templelor (p. 250).

Aș mai remarcă doar faptul că partea de ilustrație este foarte bogată și de calitate excelentă. Ea nu cuprinde cum s-ar putea crede un număr mare de reprezentări cu Mithras, ci mai ales grupările de reprezentări în ordinea evoluției treptelor de inițiere. Astfel de grupări sînt extrem de importante pentru cunoașterea și mai ales pentru reconstituirea acestui cult.

Provinciile dacice au adoptat mithraismul, care pe la mijlocul secolului II a atins o înflorire deosebită (cf. M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 372—373). Mulți specialiști în istoria religiilor susțin că în provinciile Dacia cultul lui Mithras a devenit la un moment dat cea mai importantă religie. Cartea lui RM oferă acum posibilitatea unui studiu exhaustiv a acestei religii și în Dacia, reabilitarea unor monumente religioase care pot fi explicate acum mai bine prin asocierea cu cultul lui Mithras și determinarea altora încă mai puțin cunoscute. Adoptarea mithraismului a însemnat în primul rînd existența unui anumit mediu spiritual tipic roman, a însemnat prezența claselor și categoriilor sociale orientate spre el, a însemnat existența unor lăcașe de cult, precum și a întregului cortegiu de obiecte și reprezentări care însoțeau personajul principal al cultului. În ultima instanță adoptarea și dezvoltarea acestei religii pe teritoriul provinciilor dacice a fost un semn în plus al romanității. Cercetarea deci a cultului mithraic devine astfel, am zice, obligatorie pentru cercetarea etapelor instalării și formării romanității noastre.

NICOLAE GUDEA

Philip Barker and Robert Higham, *Hen Domen Montgomery. A Timber Castle on the English-Welsh Border*, with contributions by Pamela Clarke, James Greig, Alan Vince, M. A. Girling and P. Skidmore, volume one, The Royal Archaeological Institute, 1982, 98 p., 77 figuri în text și 18 planuri volante.

Lucrarea, apărută într-o ținută grafică impecabilă, reprezintă prima parte a monografiei privind săpăturile întreprinse în stațiunea arheologică de la Hen Domen, în Țara Galilor.

Hen Domen, însemnînd în velșă „movila mică”, este situată pe valea râului Severn, în apropierea unui vechi loc de trecere peste apă, la Rhydwhyman, nu departe de orașul Montgomery de pe granița centrală anglo-velșă. Micul Montgomery este dominat de masivele ruine ale unui castel de piatră, cunoscut sub același nume. Construirea sa a fost începută în anul 1223 de către regele John în vederea campaniei de cucerire a Wales-ului, continuîndu-și existența pînă după revoluția burgheză, cînd în 1650 a fost demantelat.

Pornind de la sursele documentare, Philip Barker a ajuns la concluzia că, înainte de 1223, în zonă a existat un castel mai vechi din perioada cuceririi normande. Analizîndu-le, (cap. III, p. 8—20) autorul arată că în cunoscuta Domesday Book, întocmită în 1086 din porunca regelui Wilhelm Cuceritorul, este înregistrat faptul că Roger conte de Shrewsbury a construit un castel numit Montgomery: „ipse comes construxit castrum Muntgumeri vocatum”. Este vorba despre un castel de lemn și pămînt, construcție specifică perioadei cuceririi normande. Multă vreme s-a presupus că acesta s-ar afla sub zidurile de piatră ale castelului din secolul XIII. Autorul arată imposibilitatea unei asemenea identificări folosind argumente topografice, literare și arheologice. El ajunge la concluzia că toate

aceste indicii au dus la identificarea vechiului castel normand în locul mai înalt de la Hen Domen, ceea ce l-a și determinat să înceapă săpăturile acolo. Continuând analiza izvoarelor literare, propune anii 1070—1080 pentru ridicarea fortificației, ea reprezentând un punct nodal al înaintării normande înspre Wales-ul central. Istoria acestei expansiuni este apoi urmărită în secolele XII și începutul celui următor, perioadă fluctuantă între puterea regilor englezi, a feudalilor de la graniță și a prinților velși. Odată cu ridicarea castelului de piatră, în 1223, cel vechi dispăre din documente.

În 1960, când Philip Barker a început săpăturile, Hen Domen promitea să devină un *site* unic, datînd din perioada normandă timpurie, bine documentat literar și foarte probabil intact din punct de vedere stratigrafic și avîndu-și nu departe perechea din secolul XIII, un caz rar surprins în Europa de vest. Din anul 1970, primului autor i s-a alăturat și Robert Higham. Săpăturile, începute modest, continuă și astăzi, polarizînd în jurul lor un mare număr de tineri voluntari dornici să învețe tehnicile săpăturii arheologice. Odată cu scurgerea anilor șantierul și-a dobîndit un binemeritat prestigiu nu doar insular ci și continental.

Primele campanii de săpături însă s-au dovedit puțin încurajatoare, mulți ar putea spune chiar exasperante, gîndindu-ne că de fapt în 20 de ani de săpătură Ph. Barker n-a simțit decît bucuria pe care o pot aduce 1260 de cioburi și cîteva obiecte comune de fier sau bronz. Nu doar proverbiul calm britanic, ci mai ales etica profesională a unui profesionist care știe că o săpătură odată începută trebuie continuată pînă la sfîrșit, încercînd să înregistrezi cît mai mult posibil, fără să te grăbești și să fii curios niciodată, l-au determinat pe Ph. Barker și pe colaboratorii săi să continue imperturbabili săpăturile. Și credem că efortul lor nu a fost zadarnic.

Autorii descriu rezultatele cercetărilor în capitolul VI al lucrării (p. 26—51), arătînd că au fost identificate 50 de structuri importante și 20 secundare, precum și alte încă neinterpretate. În ce constă de fapt *site*-ul investigat? Hen Domen este o fortificație de lemn și pămînt alcătuită dintr-o movilă ce se ridică cu 8 m deasupra șanțurilor de apărare înconjurătoare și care are un vîrf plat cu diametrul de 6,70 m. Lîngă ea se găsește o curte interioară avînd în jur clădiri de lemn construite între circa 1071—1086 și 1300. Atît în jurul movilei cît și al curții se află unul sau mai multe șanțuri de apărare și se pare și palisade. Pe parcursul existenței fortificației curtea a fost locuită de cinci ori iar șanțurile reamenajate de șapte ori. Au fost identificate și o serie de structuri arheologice din perioada dinaintea construirii castelului. Ele constau din urmele de pari și rigola unei clădiri de lemn. Deși data construirii ei este incertă, totuși deosebirea față de construcții similare din epoca fierului și lipsa ceramicii, inclusiv romană, dateabile ante 400 c.n., o plasează între secolele V—XI, o perioadă aceramică pentru Wales. Clădirea ar putea fi deci romană tîrzie, velșă sau anglo-saxonă. A fost de asemenea sesizat în săpătură sistemul de cîmpuri din perioada prenormandă. Cercetînd castelul normand, autorii au stabilit șase faze de construcție: primele trei între sfîrșitul secolului XI și mijlocul secolului XII, a patra la mijlocul secolului XII, a cincea între sfîrșitul secolului XII și începutul secolului XIII și a șasea datată circa 1223—1300.

Capitolul VII (p. 88—94), ultimul al volumului, cuprinde o discuție preliminară privind datarea și cîteva concluzii istorice. În ceea ce privește datarea castelului ni se par interesante și semnificative cîteva considerații. În clădirea XXXI mai sus pomenită, datînd din perioada dinaintea construirii castelului, nu s-au găsit materiale arheologice. În solul arat de deasupra ei, acoperit de valul de apărare al curții castelului și deci anterior lui, s-a descoperit un ciob roman roșu, ulterior transformat în amuletă, caracteristic pe valea Severn. La mai puțin de o milă se află castrul roman de la Forden Gaer, de unde un plugar putea oricînd culege acest ciob. Acest obiect însă nu poate data clădirea, poate cel mult oferi un *terminus post quem* și el destul de incert, excluzînd doar perioada preistorică. Prezența altor cioburi romane roșii, inclusiv *terra sigillata*, în nivelele castelului arată, spun autorii, că locuitorii lui erau curioși față de obiectele vechi, mai ales dacă era ceramică roșie, cîtă vreme a lor era în totalitate neagră, maro sau verde glazurată.

O a doua problemă interesantă de datare se referă la sfîrșitul existenței castelului. Înainte de săpături se presupunea că în 1223, cînd se construiește castelul de piatră, cel de lemn dispăre. Dar descoperirea unui pîntec databil de obicei la sfîrșitul secolului XIII și prima jumătate a secolului XIV, ca și aspectul

ceramicii, demonstrează că pînă pe la 1300 continuă să existe și castelul de lemn, în ciuda afirmației izvoarelor literare că el a fost abandonat curînd după 1223.

Dintre concluziile istorice trebuie reținute cele privind tehnica de construcție și funcționalitatea clădirilor de lemn. Clădirea construită în perioada prenormandă a fost ridicată pe stâlpi înfiți în pămînt, avea margini arcuite și stâlpi interiori. Deși nu s-au găsit în ea obiecte, putea fi locuință într-o perioadă aceramică, cînd ustensilele domestice erau confecționate din materii organice care n-au rezistat pînă astăzi. Prima clădire normandă este din birne masive (ura păstrată) așezate sub formă de „tălpi“, unele chiar în șanțuri anume practicate, poate pentru a putea susține un etaj. În schimb, clădirile datate după 1100, cînd castelul aparținea familiei baroniale Boulders, mai puțin influentă, își modifică radical tehnica de construcție, folosind doar (sau din nou) stîlpii de susținere. Explicația autorilor este ingenioasă, dar ei înșiși recunosc că e doar o speculație. Poate, zic ei, contele Roger venind din Normandia și-a adus de acolo dulgheri, pe cînd Boulders a folosit meșteri locali obișnuiți cu clădirile construite pe stâlpi și nu pe „tălpi“. În faza Z, datată circa 1223—1300, gropile de pari nu erau mai adînci de 3—4 cm și erau „împănate“ cu pietre. E greu de crezut că o clădire putea sta în picioare pe un schelet de lemn cu parii mai mult așezați decît înfiți în pămînt. Totuși, autorii ne spun că în 1966 în săpăturile de la Wroxeter au descoperit clădiri construite la fel, datînd din perioada romană tîrzie, iar în 1975 la Avoncroft Museum of Buildings, Bromsgrove, Worcestershire, reconstituirea unei asemenea clădiri a dovedit că soluția constructivă era viabilă.

Pornind de la simpla imagine a unor gropi de pari, autorii recunosc că este dificil să-și formeze o părere asupra aspectului inițial al clădirilor și că reconstituirea aspectului lor este imposibilă. Își pun întrebarea cum s-ar putea cereva gîndi să reconstituie din urme de birne și din gropi turnurile cu aspect de pagodă și ornamentate la colțuri cu dragoni ale bisericilor de lemn din Norvegia. Folosind aceste analogii și imaginea castelurilor de lemn de pe tapiseria de la Bayeux, și ei pot închipui și înfățișarea turnurilor de la Hen Domen, ornamentate poate și la colțuri tot cu dragoni. Castelul, cu o garnizoană posibilă pînă la 100 de oameni și puțin adăposti vreo 12 cai în curte, a avut nu doar rol militar, ci și unul administrativ și domestic. În final este descrisă plastic viața din castel: o curte înconjurată de clădiri de tot felul, bărbați, femei, copii, cai, cîini, poate porci, găini, rațe sau găște, miros de lemn ars, de pîine și carne prăjită, o imagine nu esențial diferită de fermele anglo-saxone sau preistorice. Lipsa obiectelor de preț nu dovedește sărăcie culturală, ținînd cont că perioada războaielor cu velșii a fost o perioadă de violență.

Prezentarea săpăturilor este însoțită de două capitole cu rol de anexe, unul privind ceramica și semnat de Pamela V. Clarke și Alan Vince și altul privind descoperirile mărunte, scris de asemenea de P. V. Clarke. Analiza ceramicii, bazîndu-se pe deosebirea tipului de pastă, a dus la identificarea a patru faze importante în evoluția ceramicii, fiind însoțită și de o analiză petrologică comparativă cu ceramica medievală găsită în castelul de piatră. J. R. A. Greig, M. A. Girling și P. Skidmore au analizat resturile de plante și insecte dintr-o groapă mare, golită în timpul săpăturii.

În fine, am lăsat cu bună știință la sfîrșit cîteva aprecieri asupra capitolelor V (p. 22—24) dedicat metodei de săpătură, nu pentru că l-am considerat mai puțin important sau mai sumar prezentat, ci din contră, deoarece sîntem de părere că tocmai aici găsim „cheia“ rezultatelor deosebite obținute de autorii lucrării. De la început aceștia arată deschis că săpătura lor reflectă dezvoltarea tehnicilor de săpătură între 1930—1960 și că odată cu extinderea acestora și-au modificat treptat și tehnica. Au început folosind tehnicile fundamentate în vremea lui Sir Mortimer Wheeler și devenite apoi tradiționale. Recunoscînd însă cu franchețe că datorită acestora au comis greșeli, arată că de la un moment dat au trecut la dezvelirea unor suprafețe mai mari, urmărind în stratigrafie orizontală strat după strat și nedizlocînd nici o piatră pînă la 3—4 cm, apoi pînă la 2 cm diametru. Rolul principal în adoptarea acestei metode revine lui Philip Barker, cunoscut teoretician al metodelor moderne de săpătură. El este Senior Lecturer în arheologie postromană în Department of Extramural Studies al Universității din Birmingham. În 1977 a apărut cunoscuta sa lucrare *Techniques of Archaeological Excavations*, care tratează pe larg metodele moderne ale cercetării arheologice, la dezvoltarea și îmbunătățirea cărora autorul lucrării a contribuit substanțial. Un prim principiu metodologic al arheologului englez este acela după care în fiecare

site sînt necesare săpături complete, chiar dacă răspunsul la anumite întrebări nu va fi aflat toată viața. Curiozitatea arheologului poate duce, după părerea lui Ph. Barker, la un „vandalism nejustificabil“. El pune în mod foarte serios o problemă de conștiință, valabilă pentru fiecare săpător, aceea că orice săpătură fiind distructivă, ea implică o mare răspundere pentru cel care o conduce, reprezentînd o experiență irepetabilă. Graba este justificată doar în cazul stațiunilor amenințate de distrugere și care necesită săpături de salvare. Un alt principiu afirmat de autor este cel conform căruia arheologul trebuie să-și formeze o disciplină mentală care să-l facă capabil să accepte orice dovadă găsită, chiar dacă ea este neașteptată, nepractică sau de-a dreptul imposibilă. După el, arheologul trebuie să fie un tehnician al tuturor perioadelor, pentru că areori pe un șantier există urme aparținînd doar unei singure epoci. Tehnica pe care o teoretizează și o folosește Ph. Barker în cele două săpături de amploare pe care le conduce, Hen Domen și Wroxeter în Shropshire, are ca și scop înregistrarea celor mai mici detalii, uneori chiar neinteligibile, obținerea maximum de informație din fiecare centimetru cub de pămînt. De aceea, folosește echipe de spăcluitori calificați și cu experiență, care excavează straturile unul după altul pe o suprafață cît mai mare, urmărindu-le configurația și lăsînd neatînsă orice posibilă structură arheologică. Într-o asemenea manieră de lucru de o atenție deosebită se bucură și înregistrarea tuturor contextelor arheologice și materialului arheologic. Numeroasele avantaje ale acestei metode sînt evidente. Față de alte tehnici, mai frecvent folosite, ea poate surprinde structuri arheologice greu de observat, și ca atare uneori chiar neobservate, mai ales în nivelele superioare. În multe stațiuni arheologice clădirile de lemn și de piatră se amestecă, se continuă una pe alta în succesiuni diferite. În acele suprafețe și perioade în care clădirile de lemn le urmează pe cele de piatră, dovada existenței structurilor de lemn este greu de sesizat, atît datorită distrugerilor ulterioare, cît și dorinței săpătorului de a ajunge la clădirile de piatră, a căror existență o bănuiește sau o cunoaște.

În ceea ce privește interpretarea materialului arheologic, o importantă problemă, ce s-a ridicat și în cazul săpăturii de la Hen Domen, este cea a ceramicii reziduale. Autorul este de părere că această problemă este acută pe șantierele romane și medievale, adînc stratificate, unde ultimele nivele pot conține o mare cantitate de ceramică reziduală. Ph. Barker crede că este foarte posibil ca în unele orașe romane din Britannia, a căror locuire continuă și în perioada aceramică ce începe în secolul V e.n., ultimele nivele așa-zis romane să conțină doar ceramică reziduală și să fie fals atribuite perioadei romane. Arătînd încă o dată că trebuie dezvelite arii cît mai întinse dintr-o stațiune, este de părere că multe dintre ele, care au produs doar ceramică romană și sînt încă puțin investigate, ar putea de fapt să aparțină perioadei postromane.

Fără a face dogme din părerile și metodele lui Ph. Barker și acceptînd că metoda trebuie aleasă de la caz la caz în funcție de specificul obiectivului arheologic, subliniem totuși că doar alegerea metodei optime poate duce la realizarea cu succes a sarcinii ce și-o asumă orice arheolog. Personal sîntem de părere că folosirea pe o scară mai largă a tehnicii moderne de săpătură utilizată de Ph. Barker și alții ar putea aduce rezultate de mult așteptate în arheologia românească. Ar fi nedrept să fim bănuieți de aprecieri apologetice la adresa cercetătorului britanic sau de didacticism față de alții în cele arătate mai sus. De altfel, nu am făcut altceva decît să fim de acord cu părerea competentă deja exprimată de un istoric ca Harald von Petrikovits. Acesta, într-un studiu din 1982, intitulat *Die diachronische Aspekt der Kontinuität von der Spätantike zum frühen Mittelalter*, arată că în Germania, peste tot, în orașele și castele romane, din cauza superficialității cercetărilor mai ales în nivelele superioare, n-au fost surprinse urmele locuirii postromane și ca atare pentru secolele IV—V e.n. continuitatea locuirii autohtonilor este greu de dovedit, chiar dacă ea există în necropole. Soluția oferită de cunoscutul istoric german, pe care o propune și arheologilor din țara sa, este adoptarea metodelor moderne de cercetare și abandonarea tradiționalismului, dînd exemplu cercetările din Marea Britanie și în special pe cele ale lui Ph. Barker. Chiar dacă pentru noi problemele nu se pun absolut identic ca în Germania, nu putem rămîne străini nici noi de asemenea gînduri. Deși astăzi continuitatea de viață a populației daco-romane pe teritoriul fostei Dacii dispune de o mare cantitate de dovezi arheologice, pe care noile cercetări îi amplifică continuu, ea ar putea fi nuanțată prin adăugarea la obiectele casnice sau de cult folosite de daco-romani și a mai multor locuințe sau altor construcții modeste ale acestora, ridicate

de multe ori printre ruinele orașelor și castrelor romane. Din păcate, acestea au fost pînă acum prea puțin observate și băgare în seamă de cercetători. Descoperirea lor depinde doar de capacitatea de adaptare la nou a cercetătorului din domeniul arheologiei. Cînd ele vor fi mai bine cunoscute, imaginea noastră despre felul de viață al comunităților daco-romane în secolele de după retragerea aureliană va fi mai completă și mai sugestivă.

În finalul prezentării acestei lucrări, dorim să arătăm că ultima, dar nu cea mai puțin importantă, dintre calitățile pe care le întrunește este ilustrația. Aceasta se impune nu doar prin numărul mare de planuri, profile, tabele și fotografii, ci și prin deosebita lor calitate, datorată nu doar fotografului și desatorului, ci și editorului.

CORIOLAN OPREANU

Paul Păltănea, *Viața lui Costache Negri*. Editura Junimea, Iași, 1985, 280 p.

Exeget al istoriei orașului Galați despre care publicase de peste două decenii studii importante, sîrguincios cercetător al vieții și activității unor personalități ale trecutului nostru, precum Asachi, Alecsandri sau Cuza, bibliograful specialist în cartea veche românească și valorile de patrimoniu din biblioteca „V. A. Urechia”, dr. în istorie Paul Păltănea oferă în monografia, de față rodul strădaniilor de peste un deceniu și jumătate pentru conturarea rolului și locului ocupat de Costache Negri în panteonul figurilor mărețe ale neamului românesc. Probabil că etichetarea noastră drept „operă de viață” pentru realizarea întreprinsă ar părea ciudată și grăbită, însă opinăm că autorul utilizează, completînd și dezvoltînd astfel lucrări mai vechi, ca biografia lui P. Martinescu din 1965 și ediția de scrieri întocmită de E. Boldan în 1966, un material de arhivă extrem de vast și de bogat, în coroborare cu datele inedite depistate în bibliotecii din țară și străinătate. Cercetătorul deosebit de onest depune mărturia îndatorinței sale față de toți cei care i-au stat în ajutor prin rîndurile de mulțumire, de grațitudine și de recunoștință, așezate semnificativ pe versoul paginii de titlu.

Rîndurile însemnărilor prezente evidențiază importanța capitoului ultim al cărții, de fapt care trebuia să prelimizeze lucrarea în sine, constituind în fond o trecere în revistă subtilă a istoriografiei chestiunii respective. Exemplul de virtute și de viață dăruită unui scop precis enunțat au atras atenția multor monografi din epoci diferite, G. Missail în 1877, Al. Papadopol-Calimach în 1899 și mulți alții din perioada interbelică. Importante rămîn cele două lucrări de referință apărute după 1944 ca și suita de manifestări omagiale cu prilejul sărbătoririi centenarului morții în 1976.

Sorgimentată de atari încercări meritorii, strădania monografică extrem de reușită a istoricului gălățean se înscrie în rîndul tratărilor de respirație amplă, care impresionează prin minuțiozitatea studierii laturii documentare, prin acribia scrisului și bogăția aparatului critic, prin calitatea și menirea deliberat asumată de „scotocitor” fără tihnă a tuturor surselor posibile care să faciliteze ilustrarea cît mai aproape de realitate a vieții și activității figurii centrale a lucrării în cauză. Paul Păltănea reușește cu prisosință să ducă la bun sfîrșit această însărcinare, îndreptînd, cu ajutorul unui procedeu de lucru corect din punct de vedere metodologic, autori și studii anterioare, semnalînd și reevaluînd date și fapte inexact prezentate, depistate în situația dată de cele mai recente volume, semnate de P. Martinescu și E. Boldan.

Structura cronologică a cărții adoptată firesc rămîne constantă pînă în final. Autorul discută astfel chestiunea originii familiei Negri, creionează anii tinereții celui născut în martie 1812 la Iași, cercetează perioada de studii în străinătate, contactul cu mediul revoluționar și prietenia trainică legată cu V. Alecsandri, I. Ghica și frații Golești. Impresionează și cu acest prilej documentarea aproape exhaustivă uzitată de către autor, dovezi peremptorii constituind scrisorile trimise și primite din străinătate întru edificarea unor chestiuni de amănunt (1975, 1977, 1980).

Scriitorul C. Negri este prezentat așa cum a fost elogiut de contemporani care ofereau, desigur, exemple de prețuire cu mult exagerate în raport cu reali-